

6. Representation and relevance [Text] / Sperber, D. and D. Wilson // Kempson, R. (ed.) Mental representations: the interface between language and reality. – Cambridge University Press, 1988. – P. 133-153.
7. Sperber, D. Relevance: Communication and cognition [Text] / D. Sperber and D. Wilson. – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – 243 p.; Sperber, D.

REFERENCES

9. Arakin V.D. Sravnitel'naya tipologiya angliyskogo i russkogo yazyikov / Arkin V.D. - M. : Ucheb. posobie. - 2-e izd: Prosveschenie, 1989. - 117 p.
10. Charekov S. L. Semanticheskaya struktura slovoobrazovaniya v russkom i altayskikh yazyikah / Charekov S.L. - SPb.: Nauka. - 2004. - 106 p.
11. Shutnikova R.S. K voprosu o sochetaemosti prilagatelnykh v sovremennom angliyskom yazyike / Shutnikova R.S. - M. - A.K.D. - 1966. - 167 p.
12. Aarts, J.M. Metaphor and non-metaphor. The semantics of adjective - noun combinations. [Text] / Aarts, J.M. and J. P. Calbert. - Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1979. - 252 p.
13. Katz, J.J., and J.A. Fodor. The structure of a semantic theory. [Text] / J.J. Katz and J.A. Fodor. - Language, 1963, v. 39 (1). - P. 170-210.
14. Representation and relevance [Text] / Sperber, D. and D. Wilson // Kempson, R. (ed.) Mental representations: the interface between language and reality. - Cambridge University Press, 1988. - P. 133-153.
15. Sperber, D. Relevance: Communication and cognition [Text] / D. Sperber and D. Wilson. - Oxford: Basil Blackwell, 1986. - 243 p.

УДК 811.161.2'367.625 "13/18"

ВИДО-ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКОВИХ ФОРМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XIV – XIX ст.

Оленченко Н. В.

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

elitnatka@ mail.ru

У статті аналізуються видо-часові відношення дієприслівникових форм в українській мові XIV – XIX ст. Увага акцентується на розмаїтті синонімічних дієприслівникових форм, яке протягом зазначеного періоду поступово слабшало, що призводить до витіснення однієї з форм. Цей процес відповідає загальній тенденції розвитку дієприслівників, у межах якого виявляється закріплення співвідношення “вид – форма”.

Ключові слова: видо-часові відношення, дієприслівникова форма, синонімічна форма, dokonаний і nedokonаний вид, теперішній і минулий час.

ВИДО-ВРЕМЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ ДИЕПРИЧАСТНЫХ ФОРМ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ XIV – XIX вв.

Оленченко Н. В.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье анализируются видо-временные отношения деепричастных форм в украинском языке XIV – XIX вв. Внимание акцентируется на разнообразии синонимических деепричастных форм, которое на протяжении указанного периода постепенно ослабевало, что привело к вытеснению одной из форм. Этот процесс отвечает общей тенденции развития деепричастий, в рамках которого проявляется укрепление соотношения “вид-форма”.

Ключевые слова: видо-временные отношения, деепричастная форма, синонимичная форма, совершенный и несовершенный вид, настоящее и прошедшее время.

THE ASPECT-TENSE RELATIONS OF ADVERBIAL PARTICIPIAL FORMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF XIV - XIX OF CENTURIES

Olenchenko N. V.

*Zaporizhzhya national university
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

In the article they analyse the aspect-tense relations of adverbial participial forms in the Ukrainian language of XIV - XIX of centuries. Attention is accented on the variety of the synonymous adverbial participial forms that weakened gradually during the marked period, it resulted in forcing one of the forms out. This process answers the general progress of verbal adverbs, within the limits of which the fixing of correlation of the aspect-tense trend appears.

Since the XIV century the adverbial participial forms of the present and the past tenses acquire the new meanings in relation to the basic verb action. This period of development matches with the time of fixing the category of aspect in the Slavic languages. In connection with that both the category of aspect and the category of tense are related to the description of an action duration in time, there was an interaction between these categories, which characterized the development of the aspect-tense relations.

It is marked in the article that the distinctions of two aspect – perfective and imperfective – traced in verbal categories of the Old Russian-Ukrainian language brightly enough.

The meaning of value of verbal adverbs of “the present tense” imperfective aspect was the meaning of the second-rate action, which was executed simultaneously with the basic one as if accompanying it.

The verbal adverbs of imperfective aspect are analysed in the article, the synonymity is traced among the forms that originate from the valid short present participle – these are the forms on -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи, -уши / -юши, -ащи / -ящи, and also with suffixes which are inherent to verbal adverbs of perfective aspect -в / -вши. The marked variant forms had similar semantics in sentences.

The typical verbal adverbs of the past time perfective aspect meaning was the meaning of the second-rate action preceding the basic one. The verbal adverbs of perfective aspect were presented by forms with suffixes that originate from the valid short participles not only of the past tense, but also of the present tense and had the synonymous meaning.

Such the variability, probably, is not occasional; in fact the certain form expressed the specific grammatical meaning. During the marked period the differentiation of the variant affixes weakened, in some cases of the semantics of imperfective and perfect aspect of verbal adverbs was identical. The exhaustion of such differentiation resulted in forcing one of the synonymous forms out, that answered the general progress of verbal adverbs within the limits of which the fixing of correlation of the aspect-tense trend appears. That's why in the Ukrainian language the suffixes -учи / -ючи, -ачи / -ячи, are characteristic for the verbal adverbs of imperfective aspect and -ши / -вши – for the verbal adverbs of perfective aspect.

Key words: the aspect-tense relation, adverbial participial forms, synonymous form, perfect and imperfect, present and past tenses.

Починаючи з давньоруськоукраїнського періоду, у формально-граматичній системі дієприкметникових форм (передусім, форм активних нечленних) відбуваються зміни: втрата атрибутивності і граматичного зв'язку з означуваним словом-підметом призводить до виникнення нової дієслівної категорії – дієприслівника. На думку О. Потебні, “в кінці XIV ст. дієприкметники активні апозитивні були вже лише в книжній мові, і дієприслівник як цілком визначена частина мови, уже існував, хоча і відрізнявся дечим від теперішнього” [5, с. 186]. З XIV ст. дієприслівникові форми теперішнього і минулого часу набувають нових значень щодо дії основного дієслова, адже “в процесі спілкування виникла потреба виразити граматичними засобами відтінки у значенні слів-присудків, які показують відповідну спрямованість думки” [1, с. 15]. Цей період розвитку дієприслівника збігається з часом закріплення категорії виду в слов'янських мовах. “У зв'язку з тим, що і категорія виду, і категорія часу пов'язані з характеристикою протікання дії в часі, між цими категоріями виникла взаємодія, що характеризувала розвиток видо-часових відношень” [4, с. 348].

Видо-часові відношення дієприслівникових форм привертала увагу багатьох вітчизняних та сучасних мовознавців. Серед українських дослідників не раз поставало питання взаємодії граматичних форм дієприслівників у різні історичні періоди (Л. Азарова, І. Керницький, М. Равлюк, Е. Сосинович, О. Ніка та ін.). Російські лінгвісти значну кількість робіт присвятили вивченню давніх дієприслівників у формально-граматичному аспекті

(Л. Булаховський, О. Потебня, В. Борковський, О. Істріна, Л. Абдулхакова, Кім Сан Хен та ін.). Наприклад, аналізуючи динаміку дієприслівникових форм, С. Нікіфоров зауважував: “До другої половини XVI ст. часові значення дієприслівників, які виражалися суфіксами, переважно вже були зняті (витіснені) видовими значеннями, які виражали дієслівні основи” [6, с. 287]. Тому давні нечленні дієприкметники теперішнього часу на -учи / -ючи, -ачи / -ячи, -а / -я сприймаються як дієприслівники недоконаного виду і утворюються від основ теперішнього часу дієслів недоконаного виду, а дієприкметники минулого часу на -в / -вши (іноді без закінчення) сприймаються як дієприслівники доконаного виду і утворюються від основ минулого часу дієслів доконаного виду. Проте в досліджуваній період фіксується синонімія різноафіксних дієприслівників, яка знаходилась у постійному розвитку. Зазначена видова диференціація формотворчих суфіксів в українському мовознавстві здійснена за певними періодами на досить вузькому фактичному матеріалі.

Отже, мета статті полягає у вивченні особливостей вживання варіантних форм дієприслівників, їхніх вищо-часових відношень в українській мові XIV – XIX ст.

Розрізнення двох видів – доконаного і недоконаного – у дієслівних категоріях досить яскраво простежується вже в давньоруськоукраїнській мові. “Відмінність цих двох видів у більшості формально були виражені достатньо чітко. У середині ж цих видових розрізень, які виражали відношення дії до її закінченості в часі, спостерігаються також формально виражені і успадковані від глибокої давнини розрізнення, які більш конкретно характеризували відношення дії до її плінності в часі (миттєвість і тривалість, початок дії або стану, поступовий перехід із одного стану в інший, спрямованість і неспрямованість руху тощо)” [2, с. 279].

Типовим значенням дієприслівників “теперішнього часу” недоконаного виду було значення другорядної дії, яка виконувалася одночасно з основною, ніби супроводжувала її: *пригожається частокротиство, што отчичи, а любо дідичи сідять вь чужей земли по службам, а оставляют намѣсники вь отчинѣ своей, а любо у дїдинѣ ... предѣ судѣ, а приповѣдая на отчизну* (1347 АЮЗР I 6); *аби вна пошла сама. и присѣгнула рѣкучи та(к)* (1474 Рус 123); *того же року писал Магмут до кроля, вінууючи єму щастя на москвитина* (1577 ЛОстр 130); *[он] стужившу ученику отвѣща рѣдая* (к. XVII – поч. XVIII ІВ 124); *сказано було, прирівнюючи панське життя до людського* (1864 Нам 50).

Аналізуючи дієприслівники недоконаного виду, простежується синонімія серед форм, які походять від активних нечленних дієприкметників теперішнього часу – це форми на -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи, -ущи / -ючи, -ащи / -ящи (старослов’янські форми): *козаки, тїхъ денегъ принимаютъ не хотя, долго отговаривалися* (1574 СИ 336); *я ... хочечи досѣ(т) чинити во (в)се(м) декрету суду голо(в)ного трибуна(л)ского и во(д)лу(г) запису межи и(х) м(л) данного* (1595 КнКПС 68); *всѣ к тебѣ притѣкаем, о божая мати, всегда хотяще в твоєм кровѣ пребывать* (к. XVII – поч. XVIII ІВ 131); *служи(т) ва(н)на, в коей сидя, потѣтъ* (XVIII КЛ 39); *Заспивае, тай згадае, Що винъ сыротына, Пожурьтыця, посумуе, Сыдячы пидъ тыномъ* (1840 Кобз 16); *въ четвертую же стражу ноци иде к(ъ) нимъ Іс, ходѣ по мори* (XVII Гал 86); *коло воды ходячи умочи(ш)сѣ* (XVII – XVIII КЗ 230); *Бгоицѣ оубѣ Дѣвѣ, пред снннѣмъ ковчегомъ скакаше играѣ* (1791 Служ 2); *смерти праздниѣмъ оумертвлєніє ... и играютѣ поємъ* (1791 Служ 3).

Дієприслівники недоконаного виду в досліджуваних джерелах зафіксовані з суфіксами, притаманними дієприслівникам доконаного виду – -в / -вши. Поруч із ними існують і синонімічні утворення з іншими суфіксами. Однак у деяких випадках виявлена семантико-граматична розбіжність синонімічних форм. Зокрема, дієприслівники недоконаного виду з суфіксом -в означають завершеність, результативність другорядної дії, яка передує основній,

а форми на -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи мають значення другорядної дії, одночасної з основною: *мы, на тот час готовых пннзей не маючи, поступили есмо ему именья нашего Кокарева и Динятина* (1538 АрхЮЗР 8/III 12); *Божя воля стала, смерть зашла, детей не мевши* (1534 АрхЮЗР 8/III 13); *а цѣлую оугодоу ма(в)шии при(ш)ли преде(м)не януша одрехо(в)ского* (1614 АО 137); *та(м) же на(с) вже но(ч) зашла, и не ко(н)чи(в)шии тог[о] дн#, ро(з)ехалисе есмо* (1582 Сл XVI – п.п.XVII 14 251); *зачынаючы тую аренду в року прошломъ, ... а кончаючы в року теперешнем, ... до ретелное посесыи тые || добра их милостем подал* (1650 Сл XVI – п.п.XVII 14 249); *и на своемъ возѣ завозитъ его до Фалимичъ, гдѣ днѣи колко зъ нимъ банкетовавшии, его отпустилъ* (1621 Сл XVI – п.п.XVII 2 17); *дознали того на собѣ сынѣвѣ блѣже(н)ногѣ Іѣѣѣ, которыи банкетючис# оу старшогѣ брата з жонами || своими по(д) часъ самой оутѣхи ѡ(т) завале(н)# двѣлу мизерне погинули* (1646 Сл XVI – п.п.XVII 2 17 – 18).

Також варто зазначити, що дієприслівники недоконаного виду з плином часу, наближуючись до становлення норм української літературної мови, поступово виключають одну із синонімічних форм. Наприклад, усе рідше трапляються дієприслівники недоконаного виду із суфіксами -в / -вши (притаманними дієприслівникам доконаного виду) та -а / -я (які, навпаки, стають численними в російській мові). На думку Л. Булаховського, “Коливання в бік узагальнення дієприслівникових форм недоконаного виду того або іншого типу свідчить про силу тенденції спростити первісну систему відношень, відмовившись від розрізнення відтінків недоконаного виду, що передує часу присудка, і недоконаного, одночасного з ним. Необхідність підкреслити передудання знайшла собі вираження в майже виключному вживанні дієприслівників минулого часу доконаного виду” [3, с. 130].

Типовим значенням дієприслівників “минулого часу” доконаного виду було значення другорядної дії, яка передувала основній: *мы порадовивше с нашѣми кнѣзи ... дали есмо ему ... села* (1437 ССУМ II 197); *ино мы дорадовившис# ис нашѣми панѣи и радюю и лишили есмы и(х) на то(м) правѣ* (1460 Рус 111); *итакъ Ивонѣя, не провѣдавъ совершенно о неприятели, с войскомъ своимъ ... двинулся* (1574 СИ 343); *а Чаплинскѣи, сѣе послыхавшии, Хмельницкого въ тюрьму велѣлъ вкинуть* (1647 КОМ 219); *в(ь) молоко з мешечкомъ положи(в), вари(т) добре* (XVIII КЛ 50).

Дієприслівникові форми доконаного виду на -в / -вши в проаналізованих пам’ятках трапляються як синонімічні: *а коли иминет гроша давъ* (XV Рус 35); *хто ли бы хоте(л) ѡ(т) ва(с) и до тур(с)кои земли поити ещѣ. можетъ мирно и слободно ходити. давшии. правое мито* (1440 Рус 136); *слыша(в) то кнѣзь разгнѣвалс#* (1489 Сл XVI – п.п.XVII 3 248); *мы слышавшии Одрѣво вызнанье, а того ..., сказуемъ* (1341 АЮЗР I 15); *а выпивши тую горѣлку, передом насъ поишовъ <, > а Левченко, з нами вставшиися. А приходячи къ шинковнямъ <, > и Левченко встався* (1710 ДНМ 47).

Дієприслівники доконаного виду були представлені формами з суфіксами, які походять від активних нечленних дієприкметників не тільки минулого часу, а й теперішнього: *тѣм мы видѣвше его правую и вѣрную службу до на(с). жаловали* (1429 Рус 83); *тѣм ми. видѣвши его. правую и вѣрную службу до на(с) жаловали* (1432 Рус 88); *и те запорожские черкасы, видя || себя безнадежных, у королевского величества учинились попрѣжнему в подданстве* (1653 ВУР III 268); *мы теды выдѣчи тую рану немилосердно заданую Павлови от Василя, до дальней резуляцие велѣли* (1668 АКП 143).

Виявлені в текстах одноосновні синонімічні утворення, що вживаються у схожих контекстуальних умовах, і, зазвичай, не протиставлені ні за значенням, ні стилістично: *та(м) же на(с) вже но(ч) зашла, и не ко(н)чи(в)шии тог[о] дн#, ро(з)ехалисе е(с)мо* (1595 КнКПС 80); *и ко(н)чечи ѡ(т) кгру(нт) и того дн# ... ро(з)ехалисе е(с)мо с кнзе(м)* (там само, 80);

*ижсь заразъ, не **могучи** Козаки стерпѣти, назадъ до утеку удалися* (1648 – 1649 О війнѣ 19); *однакъ, не **моглии** нѣкого тогда обибрати, попридавали* (там само, 20); *охе(н)дожъ, зомни в(ъ) донѣци або в(ъ) макоте(р)тѣ, **прида(в)иши** трохи вина, витиш(с)ни сокъ* (XVIII КЛ 34); *ка(р)дусъ бенедикти зелѣя молодое, ..., вари в горици(чку), в(ъ) водѣ, **придаючи** ско(р)ки помара(н)чово(й) сухихъ ... пий чтора(н)ку натицо* (там само, 36).

Аналізуючи випадки вживання дієприслівників доконаного виду з формами на -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи, бачимо, що своїм значенням вони зближуються з формами на -в / -вши, які вказують на другорядну дію, котра вже відбулася. На думку Л. Азарової, Е. Сосинович, ці форми “були властиві як українській мові, так і російській мові і служили формальним вираженням втрачених тепер граматичних значень й можливо, навіть, і значень перфектності” [1, с. 29 – 30]. Наприклад, у реченні *казаки, **поправяся**, знамя отняли и их всех розгромили* (1654 ДБХ 335) дієприслівник *поправяся* не означає просто минулу дію, і при перекладі виявляє її результат на час дії присудків: “Козаки, оговтавшись, прапор відняли і їх усіх розгромили”. Крім того, трапляються речення, де зазначені дієприслівникові форми підкреслюють свою результативність виконаної дії в поєднанні з однорідним дієприслівником із суфіксами -в / -вши: *а мы в Чигирине, праздничные дни **отправя**, день или два **помешкав**, и до Переясловля к милостям вашим вскоре будем* (1653 ДБХ 312): “а ми в Чигирині, святкові дні відбувши, день або два промешкавши, і до Переясловля до милостям вашим скоро прибудемо”. У виявлених граматичних умовах найчастіше фіксуються форми на -а / -я, проте в XVIII – XIX ст. їх кількість суттєво зменшується. У сучасній російській мові, навпаки, вони функціонують, але із певним обмеженням. Форми ж на -учи / -ючи, -ачи / -ячи від основи дієслова доконаного виду описуються Л. Азаровою, Е. Сосинович лише в одному реченні: “...аж тут і сотня стоїть і, **поскидаючи** шапки, поклонилася пану сотнику” [1, с. 29]. Дієприслівники цієї категорії сучасною українською мовою взагалі втрачені.

Опрацьований матеріал засвідчує приклади, де дієприслівники недоконаного виду з типовими суфіксами -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи мають значення другорядної дії, яка передувала основній і виступає з виявленням її результату, тобто, ніби вимагає заміни цієї форми на дієприслівник доконаного виду: *то – смо **слышачи** от усть Ковалишних, велѣли в книги меские Полтавские вписат* (1669 АКП 146): “те почувши від уст Ковалишиних, звеліли в книги місцеві Полтавські вписати”.

Дієприслівникові форми з нульовим суфіксом одиничні і мають очевидно архаїчний характер: *кто чого ищет у мене, миродрижца, аще **пад**, поклониши ми ся, вся тебѣ дам* (к. XVI Виш 12); *тогда и он, на церкви **сѣд**, тѣло блюдыше* (к. XVI Виш 126).

Отже, досліджуючи розвиток дієприслівників в українській мові XIV – XIX ст., можна зазначити, що при утворенні цієї граматичної категорії зберігається значне розмаїття синонімічних форм, зумовлених змішуванням сучасних ознак виду і часу. Така варіативність, напевно, є не випадковою, адже певна форма виражала конкретне граматичне значення. Протягом зазначеного періоду різнофіксна диференціація слабшала, у деяких випадках семантика дієприслівників недоконаного і доконаного виду була тотожна, про що свідчить вживання різних суфіксів у однакових контекстуальних умовах. Вичерпність такої диференціації призводить до витіснення однієї з синонімічних форм, що відповідало загальній тенденції розвитку дієприслівників, у межах якої виявляється закріплення співвідношення “вид – форма”. Тому, в українській мові для дієприслівників недоконаного виду характерними є суфікси -учи / -ючи, -ачи / -ячи, а для дієприслівників доконаного виду -ши / -вши.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л. Є. Дієприслівники в українській мові : статус, функціонування: моногр. / Л. Є. Азарова, Е. С. Сосинович. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 2005. – 124 с.
2. Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. – 2-е изд., дополненное. – М. : Наука, 1965. – 555 с.
3. Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX века. Фонетика. Морфология. Ударение. Синтаксис. Т. 2 / Л. А. Булаховский. – К. : Радянська школа, 1948. – 467 с.
4. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка : учеб. для студ. пед. ин-тов по спец. “Рус. яз. и лит.” / Валерий Васильевич Иванов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 400 с.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1 – 2 / А. А. Потебня. – М. : Госное учеб.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1958. – 533 с.
6. Никифоров С. Д. Глагол, его категории и формы в русской письменности второй половины XVI века / С. Д. Никифоров. – М.: Изд-во академ. наук, 1952. – 344 с.

PEFEERENCES

1. Azarova L. Y. Diyepryslivnyky v ukrayinskiy movi : status, funkzionuvana: monogr. / L. Y. Azarova, E. S. Sosynovich. – Vinnyza : Universum-Vinnyza, 2005. – 124 p.
2. Borkovskiy V. I. Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka / V. I. Borkovskiy, P. S. Kuznezov. – 2-e izd., dopolnennoye. – M. : Nauka, 1965. – 555 p.
3. Bulahovskiy L. A. Russkiy literaturnyy yazyk pervoy poloviny XIX veka. Fonetika. Morfologiya. Udareniye. Sintaksis. T. 2. / L. A. Bulahovskiy. – K. : Radanska shkola, 1948. – 467 p.
4. Ivanov V. V. Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka : ucheb. dla stud. ped. in-tov po spez. “Rus. yaz. i lit.” / Valeriy Vasilyevich Ivanov. – 3-e izd., pererab. i dop. – M. : Prosveshcheniya, 1990. – 400 p.
5. Potebna A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike. T. 1 – 2 / A. A. Potebna. – M. : Gos-noe ucheb.- ped. izd-vo Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR, 1958. – 533 p.
6. Nikiforov S. D. Glagol, ego kategorii i formy v russkoy pismennosti vtoroy poloviny XVI veka / S. D. Nikiforov. – M. : Izd-vo akadem. nauk, 1952. – 344 p.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АКП Актовые книги Полтавского городского уряда XVII вѣка / Редакція и примѣчания В.Л. Модзалевського. – Черниговъ, 1912-1914. Вып. 1-3.
- АО Акти села Одрехови / Упоряд. І.М. Керницький, А.О. Купчинський; Відпов. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Наук. думка, 1970. – 260 с.
- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – Киев: Въ университетской типографии, 1859–1914. – Т. 1-8.
- АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Спб., 1861-1892. – Т.1-15.
- Виш Вишенский И. Сочинения / Подгот. текста, статья и комментарии И.П. Еремина. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1955. – 372 с.

- ВУР Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы (К 300-летию: 1654-1954): В 3-х томах. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
- Гал Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П.Чепіга. – К.: Наук. думка, 1985. – 444 с.
- ДБХ Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К., 1961. – 740 с.
- ДНМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Мат. Сотенних канцел. і ратуш Лівобереж. України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наук. думка, 1976. – 416 с.
- ІВ Величковський І. Твори. – К.: Наук. думка, 1972. – 191 с.
- КЗ Зинівій К. Вірші. Приповіді посполиті / Підгот. тексту І.П. Чепіги; Вступ. стаття В.П. Колосової, І.П. Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П. Колосової. – К.: Наук. думка, 1971. – 391 с.
- КЛ Книга Лнчєбн[а]# ѿ(т) многи(х) лнкарствъ / Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 17–91.
- КнКПС Книга Київського підкоморського суду / Відповід. ред. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 344 с.
- Кобз Шевченко Т. Г. Кобзарь 1840. Факсимільне відтворення видання 1840 / Упоряд. Текстів, передмова, примітки С. А. Гальченко. – К. : Дніпро, 2014. – 258 с.
- КОМ Краткое описание Малороссии // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1983. – С. 209–319.
- ЛОстр Острозький літопис // Бєвзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1970. – С. 125-140.
- Ном Номис М. Українські приказки, прислів'я и таке інше / упоряд. О. В. Марковичем. – Харків : вид. А. Лободи, 1864. – 542 с.
- О войнѣ Повѣсть о козацкой зъ поляками войнѣ, чрезъ Знновія Богдана Хмелницкаго // Лѣтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составилъ Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска запорожскаго, 1720. Издано Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кієвъ, 1864. – Т.4. – С. 1-84.
- Рус Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступна стаття і комент. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1965. – 163 с.
- СИ Собрание историческое // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1873. – С. 320–378.
- Сл XVI-п.п.XVII Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2006. – Вип.1–13.
- Служ Леітургіконъ или Служебникъ. – Почаїв, 1791.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2-х т. – К.: Наук. думка, 1977-1978.